

AZ ÓVÓNÉV (HELYI PERSPEKTÍVÁBÓL)

M A T O P I Ž U R I C A

Az onomasztika retrospektív bibliográfiája¹ (Retrospektivna onomastička bibliografija) alapján ítélve, amelyet Valentin Putanec és Petar Šimunović állítottak össze, és amely 1975-ig tartalmazza az idevágó adatokat, a (horvát-szerb) névtanban az „óvónév”-vel (más néven tabu, mágikus név [ime od uroka] alatt is kereshető) olyan keveset foglalkoztak, hogy címszóként nem jutott neki hely az említett katalógusnak sem az első részében, amely felsorolja a névtan általános és elméleti kérdéseit, valamint grammatikai vonatkozásait taglaló szakmunkákat, sem pedig a második részben, azaz a tárgyi regiszterben. Címszóként kiemelve csak a *totemizam* (totemizmus) található meg benne, az is csak egy bibliográfiai egységet tartalmaz, M. Pavlović *Tragovi totemizma u govoru Južne Srbije* (A totemizmus nyomai a dél-szerbiai nyelvjárásban [Vranjski glasnik, 2., 1966, 265–272.]) című tanulmányát. A szóban forgó bibliográfia készítőit nyilvánvalóan a cím vezette rá, esetleg a jó hírű szerző neve, hogy megemlítsék ezt a jeles néprajzi tanulmányt. Mellesleg, az említett bibliográfia módszertanilag eléggé kiegyensúlyozatlan. Helyenként talál az olvasó némi útbaigazítást a fölvetett névtani dolgozat tartalmára vonatkozóan (összefoglalás vagy idézet, a példák teljes vagy részleges felsorolása révén), gyakoribb azonban, hogy az ilyen információk is elmaradnak (mint pl. Čajkanović *Imena od uroka* című munkája után).²

Ha e bibliográfiának az óvónevek kutatásával foglalkozó használója érti a dolgát, akkor tudja, hogy a ragadványnevek között is található néhány őt érdeklő adatot. Ha ezen a nyomon indul el, eljut Maretić közismert értekezéséhez, amely a szerbek és a horvátok körében használatos népi személynévvel foglalkozik (*O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*), és 1886-ban jelent meg a Rad 81-ben, illetve Velimir Mihajlović néhány adatáig.³ Viszont

nem talál utalást Tih.(omir) R. Đorđević munkájára, amelyet a nevek gyűjtéséről írt (*O skupljanju imena* [Karadžić, 1, 1899]), sem pedig Simo Trojanović *Glavni srpski žrtveni običaji* cím alatt a legfőbb szerb áldozati szokásokat bemutató tanulmányára (Srpski etnografski zbornik, 17., 1911), amelyben a szerző „török” és „cigány” neveket is említ, hovatovább a „Turčin” (‘török [személy]’) nevet is, amely ugyancsak tabunak számít. (Gondoljunk csak arra a közmondásra, amely szerint „még a hegyek között se emlegesd a törököt” (Ni u gori o Turčinu ne govori).^{*} A *Srpski mitološki rečnik*ben (Szerb mitológiai szótár) a *vuk* (farkas) címszó alatt székszávú utalás található arra vonatkozóan, hogy ennek a névnek bajelhárító vonatkozása is van (a *totemizam* [totemizmus] címszó alatt ez az információ részben ismét megjelenik)⁴, *nadimak* (ragadványnév, gúnynév) címszó viszont ebben a szótárban nincsen.

A magam részéről ezúttal az óvónév kérdésének a következő vonatkozásait szeretném megvilágítani: (1) egy pontosan körülhatárolható közösség szemszögéből mi tekintendő tabusituációnak és (2) a tabusituációra adott „válaszok”. Ezt megelőzően azonban tisztázzuk, mit jelent a címben említett „helyi perspektíva”: a Rovca nemzetséget kell érteni alatta, amely Crna Gorában Kolašin környékén él. Crna Gorában a nemzetség, úgy vélem, azért megfelelő közeg ennek a kérdésnek a tanulmányozására, mert a patriarchális közösségi szerveződés olyan jellegzetes típusát képviseli, amelyben az élet szinte minden vonatkozásában egy érzékelhetően meglévő, de magától értetődően íratlan szabályrendszer irányítja. A Rovca nemzetségről alaposabb néprajzi leírás még nem készült, mivel egyrészt Mirko Barjaktarević professzor⁵, a neves néprajzkutató túl rövid ideig tartózkodott a helyszínen, semhogy megismerhette volna ezt a rejtőzködő világot, másrészt viszont az a két amatőr kutató, aki eddig ezzel a vidékkel kapcsolatos cikkeket tett közzé, elsősorban a törzsi hagyományok és a nemzetségek és nagycsaládok eredete és története iránt mutatott érdeklődést. A szomszédos Morača nemzetség Rovcától egyetlen néprajzi vonatkozásban sem tér el, ám az óvónévet illetően Miro Vuksanović írónak köszönhetően, akinek *Daleko bilo* (Messze volt) címmel a Szerb Matica gondozásában könyve jelent meg 1995-ben, lényegesen jobb helyzetben van. Ez a mű műfaját tekintve „mozaikregény 446 bűvös képben”, és benne az író a végére jár az óvónév misztériumának.

A 371. ’bűvös kép’-ben ez olvasható:

„Amikor az a nagy összecsapás volt a Moračán a pogány Delibaša marta-locaival, az én űkapám hajnal hasadtától késő estig tizenkét töröknek vágta le a fejét, többét, mint akármelyik hozzá hasonló vitéz; de mivel nem bírta azt

^{*} Értelem szerint ez többé-kevésbé egyenértékű a magyar „nem jó az ördögöt a falra festeni (mert megjelenik)” közmondással. (A ford. megj.)

a nagy csúf terhet magával cipelni, hát mindegyiknek levágta az orrát, és belerakta a piláfa . . .

– Ej, ha magát hallgatja az ember, a végén még azt kell gondolnia, hogy több törököt vágtak le, mint ahány fát az erdőben. Honnan vannak akkor az olyan törökös neveik, mint Murat na Polje, Bego na Bešir, Duro na Lazine, Odo na Starac, Bečo na Sominu meg Mujo és Bečo u Krlje, Bečir na Baru . . . ?

– Lassabban, hékás! Errefelé úgy van ez, hogy mindenkinek van egy olyan neve, amit a keresztségben kapott, amellet meg egy másik is, amit akkor adnak neki, amikor még egészen kicsi, hogy a rosszak, az ördögök meg a boszorkányok ne tegyenek benne kárt. Néha ez lesz aztán az igazi neve, és jól is jön néha a pogány név: a rossz a rossznak nehezebben árthat.”

Érdekes, hogy Vuk Karadžić a *Srpski rječnik* (Szerb szótár) eléggé terjedelmes *nadimak* (ragadványnév) szócikkében nem tesz említést a ragadványnevek bajelhárító funkciójáról. Így fogalmaz: „Hercegovinában és Crna Gorában sokan (férfiak is, nők is) a keresztnévük mellett még egy másik nevet is viselnek, errefelé az ilyet gúnynévnek mondják. Valójában azt lehet mondani, hogy kétféle ilyen név van: az egyik fajta az, amit a gyerekek becézésül adnak a családtagok (sok esetben még a megkeresztelése előtt), a másik fajtát pedig később kapja, a házon kívül, leginkább akkor, ha gúnyolni akarják. Az ilyenekből, amit a németek *Spitznamennak* neveznek, errefelé kevés van (mert senki sem hagyja, hogy gúnyolódjanak vele), Szerbiában pedig amazokból szinte egyáltalán nincsen. Crna Gorában és Hercegovinában az embereket sokszor csak ezen a néven szólítják és emlegetik még írásban és az énekekben is, így sokaknak a valódi keresztény nevét a szűkebb családján vagy a rokonságon kívül nem is igen tudják mások; én is ismerek egy Cetinjéből való embert, akinek Šuto a gúnyneve, utaztam vele több ízben is Kotorból Cetinjébe, Cetinjéből Stanjevićibe és Kotorba, Cetinjében is, Kotorban is sokszor találkoztam és beszéltem vele, és nemcsak hogy soha nem hallottam a keresztnévét említeni, de senki nem is tudta a keresztnévét a cetinjei és a kotori ismerősei közül. Az ilyen gúnynevek nem a keresztnévből származnak, mint pl. a Mašo, Maško és a Mašan a Markóból, a Lako és Laketa a Lazarból, az Iko, Ilča és Ilčan az Ilijából, hanem egészen másféle, sokszor ismeretlen eredetűek. Crna Gorában valódi török neveket is használnak gúnynévként, még magát a Turčin nevet is, pl. Mustafa Vuksanović, Murat Vuković, Ramo Lazarević, Hasan Kezunov (de a Kezun is kétségtelenül gúnynév), Turčin Perović, Osman Turčinov stb.”⁶

A Vuk (Farkas) keresztnévről viszont ezt olvassuk: „Ha egy asszonynak nem maradnak meg a gyermekei, akkor az újszülöttnak a Vuk nevet adják, mert hisznek abban, hogy a gyerekek halálát az okozza, hogy megeszik őket a boszorkányok, a farkast viszont még a boszorkányok sem merik bántani. (Így adták nekem is ezt a nevet.)”⁷

Fölismerni és közvetlen úton föltárni a tabuszituációt és a tabuszituációra adott választ azért számít viszonylag nehéz feladatnak, mert az életnek ezeket a vonatkozásait feszegetni a legszigorúbb tabu, szinte szentségtörésszámba megy. Nem szívesen beszélnek ezekről a dolgokról, és ami különösen meglepő, a nemzetség tagjai egymással szemben még tartózkodóbbak, mint a kívülről elött, mert ők a magyarázatok alapján könnyen fölismerik a tabuhoz kötődő konkrét eseteket. Ez pedig már vétségnek számít. Ténylegesen viszont nincsenek valóságos titkok, mert a viselkedésnek ezt a módját is a mindennapi élet során tanulják meg az egy közösséghez tartozók. Szabály szerint a családi összejöveteleken, valamilyen konkrét esemény kapcsán és leginkább csatlóva beszélnek ezekről a dolgokról, bár sohasem kárörvendően. Mindenkinek ott van bevésődve a tudatában a figyelmeztetés, hogy a szerencse forgandó.

A fiúgyermek védelmezése a következő tabuszituációkhoz kötődik (a lánygyermekeket nem védik tabukkal): (1) hogy megszűnjön a gyermekek sorozatos elhalálozása; (2) hogy megszűnjön az a helyzet, hogy sorban csak leánygyermek születnek; (3) hogy védelmet nyerjen a szűkebb nemzetségi ágon vagy a családon belül az egyetlen fiúörökös (különösen akkor, ha az apának nincsen fivére, illetve ha van is, nincs neki fiúutódja, ilyenkor ugyanis az egyetlen várva várt fiúgyermekre úgy tekintenek, mint aki a nemzetség fönmaradásának egyetlen letéteményese); (4) hogy védelmet nyerjen az apa halála után született fiúgyermek (különösen ha ő az elhalt apa egyetlen fiúutóda)⁸; (5) hogy védett legyen a hosszan meddő házasságban született fiúgyermek, akit ilyenkor valósággal az Isten ajándékának tartanak; (6) hogy védett legyen az egészséges fiú az olyan családban, ahol már van ugyan fiúutód, de olyan, aki (a születésekor vagy később) megbetegedett, megsérült vagy megrokkant; és (7) hogy ne kerüljön nyilvánosságra az újszülöttnak adott név, ha kegyeletet sért vagy fájdalmat okoz valakinek a szűkebb családon belül, esetleg szélesebb körben: a szomszédságban, esetleg faluban.

A tabuszituációra adott válaszok a következők: (1) az első és legáltalánosabb az, hogy nem szabad kimutatni az egészséges fiúgyermek születése fölött érzett örömet, beszélni sem szabad azokról a körülményekről, amelyek ezt az örömet táplálják, sem pedig az újszülött sorsának alakulásával kapcsolatos reményteljes várakozásokról; nem ajánlatos arról sem beszélni, hogy milyen szép, milyen fejlett az új családtag, mégpedig azért nem, mert az ártó erőknél az kell, ami a legkedvesebb, a legjobb; (2) titokban kell tartani a gyermek valódi nevét, e névnek még a becézett formáit is (ehelyett úgy kell emlegetni a csecsemőt, hogy „a kicsi”, „a gyerek”, „az öcskös”, „a vitéz” stb.* Ezek a nevek

* A tanulmány eredeti, szerb nyelvű szövegében a következő megnevezések szerepelnek: „dete”, „mali”, „makonja”, „pureša”, „bura”, „burelja”, „piša”, „pišonja”, „kur”, „kuronja”, „kuronjica”, „grdeša”, „junak”. (A ford. megj.)

egy beszéd folyamaton belül is variálódnak); (3) nem szabad kíváncsiskodni az igazi keresztnév vagy becenév felől (ennek a szabálynak a megsértését nem egyszerűen illetlenségnek, hanem a rossz szándék jelének tartják); (4) óvónevet kell választani (manapság is kétségtelenül ilyen név a Nenad,* amelynek régebben Nenada alakja is volt, a Vuk és talán sok származéka is; és azután nagyon sok más, mára visszaszorult, legfőljebb a családi nemzetségtáblákon megőrződött név, pl. a Grdan, Gruban, Mrgud, Purlja, Špurlja stb.)⁹; (5) becenevet kell választani, mégpedig a következő íratlan szabályok szerint: a) hogy a keresztnévre a becenévből ne lehessen következtetni (tehát nem megfelelőek az olyan és hasonló nevek mint Dašo, Danjo, ha Drago, Dragoljub, Dragiša a gyerek keresztnéve, a Mašo, ha Markónak, a Mija és Mijan, ha Milovannak, Milutinnak, Miodragnak, a Mića, ha Milannak, Miodragnak vagy Milivojének keresztelték a csecsemőt), b) hogy a választott becéző névnek ne legyen semmilyen kedveskedésre, féltésre utaló jelentésmozzanata (szükségszerűen számításon kívül kerülnek az olyan szabályos 'becenevek', mint a Dragan, Milan, Mišo és hasonló), c) hogy a csúnya hangzású nevek közül kerüljön ki, és ilyenből elég sok van, azzal, hogy még a legcsúnyább hangzású se legyen sértő (pl. Buljo, Buro, Buriša, Burelja, Grdan, Grdiša, Kedo, Lunjo, Luto, Puro, Purlja, Pušo, Pušelja, Migud, Mrgud, Šoro, Šogo, Šuto stb.); (6) törökös nevet kell választani, amely kereszt- vagy becenév egyaránt lehet (pl. Ago, Aso, Bego, Bećir, Bećo, Durko, Ibro, Mujo, Murat, Ramo, Turo, Šaban, Šabo stb. Egy ötven felé járó férfinak Osman a neve, viszont ennek más oka van, az ti., hogy ő volt a családban született fiúgyermekek között a nyolcadik**); (7) olyan nevet kell adni a csecsemőnek, amelyet még a gyermek megszületése előtt megálmodott valaki (megjósolta, és bizalmasan föl is fedte valakinek a közelgő, esetleg még titkolt gyermekáldás hírét, ill. a hozzá fűződő megsejtéseit).

Nem tudok olyan esetről, de lehet, hogy csak nem emlegetik, hogy ezek ellen a szabályok ellen bárki is vétett volna. A „misztifikáció” mögött a közösség tagjainak a szolidaritása húzódik meg, amely a védekezést szolgálja. Föltételezem, hogy ha beszélne is valaki ilyen titkokról, okvetlenül hozzáténné azt is, hogy „az Istent is a nevéen szokták nevezni”, vagy „ővja Isten!”

Napjainkban már szinte lehetetlen megállapítani, hogy tartja-e még magát valaki ezekhez a szabályokhoz. Valószínű, hogy mindez már a múlté, már csak azért is, mert az érintett vidéken némely faluban néhány évenként ha születik egy-egy gyermek. A mi korunk nem alkalmas arra, hogy fönmaradjanak az ilyen tabuk; úgy tűnik, jellemzőbb, hogy sokan inkább örömet elhagynák azt

* Jelentése „nem várt, nem remélt”. (A ford. megj.)

** Azaz nem az Osman 'oszmán, török' szóhoz kötődik a név, hanem az osmi 'nyolcadik' tőhöz. (A ford. megj.)

a vidéket, mint hogy reménytelenül, magányosan tengődjenek, és nagyon kevés az olyan elszármazott, aki hajlandó volna önként visszatérni, még ha nem őrizné is meg minden mozzanatában a letűnt, hagyományos életvitelt. Inkább választják a városi életet, külvárosok toronyházaiban és nyomortanyáin élnek kiszakadva abból a közösségi létformából, amelynek keretét a patriarchális közösség erkölcsi kódexe szerint szerveződő nemzetség adott, gyermekeik a Goran, Zoran, Dragan, Saša, Olivera, Lidija, Marina, Žaklina – és ezekhez hasonló – nevekre hallgatnak. És egyáltalán nem hisznek abban, hogy a név védelmet jelenthet. Főleg azt tartják számon, hogy melyik a „modern”, a „szép” név; esetleg előkerül egy-egy „csúnya” is a nemzetségtábláról – természetesen kizárólag az apairól –, és ilyen esetekben szokott az anyukák részéről elhangzani a megjegyzés, hogy nem választottak szép nevet. Az egyetlen megoldás ilyenkor egy „modern” becenév, valami olyan mint Igor, Saša, Dragan, Miško és hasonlók.

JEGYZETEK

- ¹ A JAZU kiadása. Razred za Filološke znanosti (Filológiai Osztály), 68. kötet, Zágráb, 1987, 404. l.
- ² Mirko Barjaktarević, *Rovca* (etnološka monografija) (Rovca [néprajzi monográfia]) CANU, Különkiadványok, 17. kötet, Titograd, 1984, 136. l. (+ térkép és nyolc lap melléklet: képek és rajzok).
- ³ Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik* (Szerb szótár) (1852). Belgrád, Sabrana dela Vuka Karadžića (V. K. összegyűjtött művei), Tizenegyedik kötet (1), Prosveta, 1964, 539. l.
- ⁴ I. m., 131. l.
- ⁵ Mirko Barjaktarević, *Rovca* (etnološka monografija) (Rovca [néprajzi monográfia]) CANU, Különkiadványok, 17. kötet, Titograd, 1984, 136. l. (+ térkép és nyolc lap melléklet: képek és rajzok).
- ⁶ Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik* (Szerb szótár) (1852). Belgrád, Sabrana dela Vuka Karadžića (V. K. összegyűjtött művei), Tizenegyedik kötet (1), Prosveta, 1964, 539. l.
- ⁷ I. m., 131. l.
- ⁸ Milica Grković (szóbeli közlés alapján) megjegyzi, hogy a Crna Gora-i Kučiban az apa halála után született kisfiúnak gyakran a Jagoš nevet adják, amely talán (?) az 'egészségesen, gazdagon fejlődik, nő, burjánzik (pl. vetés, vetemény)' jelentésű jagriti igével hozható összefüggésbe.
- ⁹ Nem tapasztaltam, hogy az olyan közismert és gyakori neveknek, mint a Živan, Živko, Živorad, amelyekkel mint Čajkanović fogalmaz „anticipálható a szerencsés kifejtet” (vö. i. m., a 66. lapon a 2. sz. jegyzettel), lenne bajelhárító szerepe. Vagy pl. a Stanko, Stanoje, Stanimir neveknek (holott a szlovének között a Stanének van ilyen tulajdonsága – vö. Janez Keber, *Leksikon imen* (Izvor imen na Slovenskem), Celje, 1988, a 18. lapon a 6. sz. jegyzettel).